

BORI IMRE

Miroslav Krleža naplói

1

Éppen húsz esztendővel ezelőtt kezdte kiadni *Rég múlt napok* cím alatt Miroslav Krleža világháborús naplójegyzeteinek első sorozatait — méltán keltve feltűnést, hiszen a modern délszláv irodalmak egyik legjelentősebb egyénisége mutatkozott meg bennük új oldaláról. Ha addig a lírikust, a kitűnő novellistát, drámaíró, regényalkotót, útirajzok szerzőjét és esszék íróját tisztelték benne, most a naplóíró is emlegetni kezdték, aki az intimnek tartott irodalmi műfajban sem tagadta meg önmagát: ugyanazzal a polemikus temperamentummal medítált, mint amellyel elkötelezett szépirodalmi alkotásait írta, s egyben felfedte már klasszikusnak számító művei érzelmi-eszmei hátterét is most már a mindennapok történéseinek a szférájában, a művészi általánosítások nélkül, ám az ilyen általánosítások lehetőségével szüntelenül kacérokodva. Az elmúlt húsz esztendőben azután sorra napvilágra kerültek a többi naplószövegek is. A *Rég múlt napok* testes köteté vált feljegyzéseit újabban publikált részletek egészítették ki, majd egy nagy, ugyancsak könyvnyi terjedelmű 1942-es és 43-as napló látott nyomdafestéket, újabban pedig 1958-as, 1961-es és 1967—1968-as naplója jelent meg folytatásokban a zágrábi Forum című folyóiratban, úgyhogy ma már körülbelül regényei terjedelmének megfelelő naplószövegei olvashatók — a Krleža-rajongók és -kutatók ámulatára és gyönyörűségére. Joggal fordult tehát műve tanulmányozóinak figyelme újabban éppen naplói felé: emberi-művészi dokumentumértékük immár kétségtelen, elannyira, hogy a legjelentősebb Krleža-művek között tartja számon őket Jugoszlávia irodalmi közvéleménye.

2

A naplók is bizonyítják: Krleža valójában egykönyvű író. Pontosabban impozáns terjedelmű műve egyetlen egységes alkotás, az írói sokarcúság és sokműfajúság is egyetlen markáns arcélt őriz — az emberét, aki az „embertelenség” Ady is emlegette élményét éli szüntelenül, kihúzza jelképes érzelmi és gondolati antennáit, felfogja és rögzíti a feléje áramló üzeneteket — bizonyos időszakokban elsősorban naplójegyzetekben, amelyek műveket dajkálnak: egy kötetre való vers lappang például a naplókban, nagy tanulmányok szakadtak ki máris (ilyen az Erazmusról szóló!), s drámaszövege (Areteusz) első gondolati megfogalmazását is itt találjuk, nem beszélve a *Zászlók* szintéziséről, mely nagy lélegzetű összefoglalása Krleža élményvilágának, egészen addig a pontig, amelyet azzal az Ady-variációval jelölhetünk, hogy „mit ér az ember, ha horvát”. Tegyük hozzá még a fentiekhez azt is, hogy a hatvanas évek naplójegyzeteit Krleža „variációi” egészítik ki, enciklopédikus érdeklődésének, roppant munkabírásának ezek a sajátos dokumentumai, amelyek a Jugoszlávia enciklopédiája című nagyarányú munka margináliájaként születtek meg. Krleža hordta ki ennek a műnek nemcsak gondolatát, még 1950-ben felvetve egy ilyen vállalkozás szükségességét, hanem a kidolgozására alapított intézet igaz-

gatójaként realizálását is szüntelenül kísérte, majdnem minden szócikkét kimerítő tanulmánnyal értelmezte és kommentálta. A naplókkal együtt született, azokat kiegészítő írások ezek, melyeknek egy kis hányada jelent meg eddig 99 *variáció* címmel (Belgrád, 1972).

A „mű” egységéről beszéltünk, nem emlegethetjük tehát külön a naplóírói magatartását sem, minthogy nem ismeri a nyilvánosságnak szánt szépirói alkotás és az intim feljegyzés közötti különbségeket sem: annyira szubjektív ezekben a feljegyzésekben, amennyire az pl. a Magyar királyi honvédnovellában, az Areteuszban vagy a Glembayokban. De meg is fordíthatjuk tételünket, mondván, hogy naplóiban is „objektív”: a világ képe, apróbb és nagy részleteivel, ugyanazzal az imaginációval készült ezekben a naplókban is, mint szépirodalminak tudott művei: a regények, novellák, drámák. Nehéz tehát meghúzni a határvonalat naplóírói technikája és szépirodalmi alkotói módszere között, s azt is problematikus kijelölni, ami ezekben a naplószövegekben csak a magánélet körét képezi, s nincs általánosabb jelentése. Mert ebben a krležai „magánéletben” immár hetven esztendő horvátországi, közép-európai és világtörténete reflektálódik, az a „véres mítosz”, amelyet Sinkó Ervin emlegetett éppen Krležával kapcsolatban. A Rég múlt napokban az egykori jelennek élesre állított jövőképzete, az 1942—1943-as naplónak múltidézése és a hatvanas évekbeli szövegeknek krónikás, nemegyszer adatoló tendenciája egyaránt egységes magatartásról tanúskodik: az író vallani akar századunkról, úgy, ahogy az Zágrábban lehetséges volt a múltban s lehetséges manapság — ennek az emberi-társadalmi helyzetnek, szellemi konstellációnak minden konzekvenciájával egyetemben. Ami meglepő lehet folyamatosan olvasva, időrendbe szedve a látszólag szeszélyes módon publikált szövegeket, az az írói világkép páratlan egysége: nem ennek a világgépnek a változásairól lehet tehát beszámolni az ötven esztendőt felölelő naplók alapján, hanem az idők változásairól, amelyek — paradox módon — ismételten ugyanazokat a problémákat állítják szembe az íróval.

„Idejük” azonban mégis van ezeknek a naplójegyzeteknek, s jól megkülönböztethető egymástól a háromszor felébredt naplóírói kedv szülte szöveg. Az első világháborús, Rég múlt napok címet kapott napló még nagyon „irodalmias”, a fiatal Krleža nemcsak háborús benyomásait rögzíti, hanem írói szerepének próbáit is megőrizte. Naplója novellavázlatokat, novellákat, drámakísérletet, verset, aforizmát egyaránt tartalmaz, s szüntelenül kitetszik, hogy „író” figyeli magát, tehát nem mentes bizonyos mesterkéeltségtől sem. Az 1942—1943-as napló az, ami valójában kiegészíti az első világháborúsát. Az ugyanis, ami annak idején nem került szövegébe, emlékként a második világháború kellős közepén felmerül, kiszélesedik, részletekkel telítődik, elannyira, hogy egy, az egykori naplónál színesebb és gazdagabb tartalmú háborús napló kerekedik ki a második világháborús események és gondolatok kaleidoszkópja mögött. S még a világháború előtti időkre is visszapillant: megírja például Gyermekekorom Agramban 1902—3 című nagy lélegzetű emlékezését is — naplójának szerves részeként. S nem véletlenül. Második világháborús naplója ugyanis lényegében álmnapló, több szó esik ekkor az álmokról, mint az úgynevezett „valóságról”, jelezve, hogy Krleža a világ valószínűtlensége elől az álmok bizonyosságának a síkjára helyezkedett, mintegy elzárta érzékszerveit minden elől, ami Zágrábban történt e véres esztendőknben, amikor Ante Pavelić usztasái tomboltak. S nyilván nem is volt tanácsos a konkrétumokat jegyezgetnie az addig oly exponált, kommunistának ismert írónak. A legtárgyilagosabb jellegű naplóját 1967-ben és 1968-ban írta Krleža. Ekkori szövegeiben már kevesebb a lírai tiráda, s több a koncíz, tömönatos megállapítás. Szinte egész valójával a jelenben él, s alighanem ekkoriban árul el legtöbbet magáról is, szól szokásairól, kedvteléseiről, felvonultatja baráti körét, s vannak pillanatai, amikor el is érzékenyedik (Sinkó Ervin és felesége halálát kommentáló sorok). Újság- és rádióhírek, egészen apró események, az írói megfigyelés és érzékelés mikroszkópiája, de kegyetlen irónia, szatirikus vágás egyaránt jellemző ezekre a szövegekre.

S az annyira jellegzetes krležai közlésmód, a kivételes erejű krležai mondat, amelynek megszólaltatása adekvát módon eddig még nem sikerült magyarul, s aki

nem olvasta eredetiben őket, csupán halvány benyomásokat kaphat róluk. Kezdetben ez a mondat szecessziós volt, később barokkosan buja és indázó lett, a hatvanas években pedig súlyosságában gyarapodott: töményé vált, és csak oly kedves felsorolásainak sorozatai emlékeztetnek barokkos mondatépítményeire, s utalnak Krleža expresszionista gyökereire is.

3

Krleža naplójának vezérmotívuma, hogy az emberiség háborúban él, 1914 óta szüntelenül:

„Fecsegés a ködben. Százszázalékosan értelmetlen. Évek óta tart. A két háború között és a második világháború után, a második és a harmadik háború közt, tulajdonképpen a háborúban, az ötvenéves háborúban. Csupán kocsmák. Csak sírgödörök...” (1967. VIII. 25.)

Az I. világháború kitörésének pillanatát, tudatosodása folyamatában, már a háború idején a világ fordulópontjának tudta és tartotta. Ekkor hullt le a lepel a világ történelmét megszabó erők igazi természetéről, s mutatták meg valódi arcukat, melyek őt is a frontra sodorják horvát honvédtisztként, népe valódi érdekeivel ellentétes harc szolgálatában, fűelve az olasz front ágyúinak hangját s imádkozva Bruszilov győzelméért. S ekkor gyógyul ki érzelmileg abból a „sírós vágyakozásból valami után, ami nincs”, amely kezdetben íróként foglalkoztatta. A magyar olvasó Ady versevilágában találkozik csak oly intenzíven ezzel a benyomással, amelynek képzetei Krležánál a naplók ötven esztendőtt átfogó körén belül fel-feltűnnek, sajátos rendszert is alkotva egyúttal, melynek koordinátaiban a horvát nép, s általában a népek, valódi érdekeit nem szolgáló uralmi rendszerek (Osztrák—Magyar Monarchia, a királyi Jugoszlávia, az ún. Független Horvát Állam, mely fasiszta volt) elleni harc problematikája áll, s minthogy Krleža felfogása szerint immár ötven esztendeje permanens háborúban ég a világ, a katonák, különösképpen a tiszték alakjai mintegy dominálnak a naplókban: osztrák—magyar katonatiszték az első világháború idején, hiszen honvédtiszt ő maga is, s tiszték Sándor király, majd Ante Pavelić körül, s tisztí profilkok Európa véres „bankettjein”, a nagyon is konkrét *Blitvában* — Horthy Miklóstól De Gaulle-ig, kinek 68-as utazásait oly gondosan kommentálta szinte napról napra. S mi több: be is zárja „tisztí sorakozójának” körét is éppen De Gaulle kapcsán, ki Massu ejtőernyőseire támaszkodva akarta leverni a párizsi nagy népmozgalmat, mondván, hogy „a két tábornok édestestvére a Magyar királyi honvédnovella kapitányának” (1968. V. 15.). Ezért asszociál a harmincas években írott *Bankett Blitvában* című regényére is, melyről ekkor állapítja meg, újraolvasva az események tükrében, hogy „igazán még senki nem olvasta el”, mert „az emberek lusták, süketek és buták”. S megjegyzi: „Pedig a »Bankett« 1938-ban íródott.” (1968. VI. 1.). S kézenfekvő számára e regény főhősének és De Gaulle-nak a párhuzama is:

„Hogyan folynak a dolgok Párizsban? Ott a tempó mind idegesebbé válik. A Tábornok dühösen érkezett haza: »Reform igen, cirkusz nem!«

Barutinskiből mindig ugyanaz az egy hang szól, a tudatlan plebs iránt táplált megvetés hangja! Mindig akad egy tiszt (»kolonel« — mondja Krleža), aki eléggé szeszélyes ahhoz, hogyha teheti, ha meri, ha akarja — eljátsza a Parancsnok szerepét...” (1968. V. 19.).

S idézhetünk még egy részletet erre a témára, most a második világháborús időkről szólva:

„Az osztrák tábornokokat, háborús novelláimban, az első háború (1914—1918) távlatából néztem, s íme, az a háború még mindig tart, az urak szörny kísértetekként háborúznak tovább. Idézni nekik a Bibliát, hogy nem tudják, mit cselekszenek, meddő erőfeszítés. Minden skandallumos vereségük ellenére, kezdve a kvaterniki teadélutántól, a »Kolo«-ban és a »Sokol«-ban (1918. XI. 14.), a »Galícia« bemutatójától (1920. XII. 30.), az eszéki bemutatótól a belgrádiig (1937), az astrojaguári napoktól (Krleža szójátéka az »austro—ugarska« — az »osztrák—magyar« kifeje-

zéssel) a mai honvéd »danse macabre«-ig, és a maguk Mino(rs) tauridájában igazi tábornokoknak érzik magukat...” (1942. VII. 8.).

Nyilván nem véletlen, hogy Krleža műveiben, a naplókban is, Horvátország, s különösen a Szávától délre eső része, az egykori határörvidék a „Soldatenland” képzeteként merül fel, hiszen Krleža élményében a nép (évszázadok óta) az Ady emlegette „Mesebeli János”, amelyet rendszerint tiszt urak idegen érdekekért áldoznak fel. Erre emlékeztet egy frappáns reflexiója is: „1845—1968 — százhusz esztendeje, hogy a politika színpadára lépett Jellasicus Soldatenlandja. 1848, Kordun, Lika, Bania, k. u. k. 22. Inf. Rgmt. Sinj...” (1968. V. 8.).

Kevés katonatisztról tud melegebben szólni a naplókban. Kettőt azonban e tisztí légióból mégis kiemelhetünk. Az egyik Vladimir Vidrić, a költő, akit a zágrábi állomáson, a mozgósítások idején látott, mint kiderült, a halálba indulni, a másik ugyancsak halottja a háborúnak: Bontha Géza. Idézzük 1917-ben írott szövegét:

„Bontha Géza a Baross utca 123. alatt lakott. Illetve az apja. Közvetlenül a halála előtt (már amputálva) levelezőlapot küldött, elvesztettem. Sokszor gondolkodom szegény Gézára. Valóban barátni, tisztán szeretett. Miért mészárolták le ezt az embert? S ezek az átkozott bakancsok csak látszólag vannak impregnálva...

Bontha Géza elesett, és még hány millió Géza vele együtt? A történelem el tulajdonítja Géza bal kezét, s még hány ezer mártír jobb lábát, és rájuk építi »alapjait«. Kilőtt emberszemekre. Vagonnyi húsrá. Hajónyi húsrá. Flottányi húsrá. Vágóhídnnyi húsrá. S a történelem mindebből kolbászt gyúr, és ezzel a kolbással táplálkozik gróf Tisza. Szép kis lakoma...” (1917. II. 17.)

S egy 1918-as feljegyzését:

„A gondolatok egymást követik: íme, itt a vég! Így halt meg Géza is a maga vérébe fúlva, és az is a vég volt. Ülök a haldokló lány mellett és gondolkodom: kórházak, börtönök, menekülttáborok, botozások, elválások... És ez is válás valamitől, ami nem is létezett. Így lehelte ki lelkét Géza is, és így, haldokolva, írta meg két utolsó sorát. Nincs ezen a földön férfi vagy nő, aki közelebb állna hozzám Gézánál, mert azok is, akik hallgatnak, azok is idegenek. Vannak, akik gyűlölnék. Nem alázodom meg senki előtt sem. Nem vagyok olyan. A távolból egy mozdony sírását hallani. Az egész úton jajgató mozdonyok kísérnek, a haldokló lány pedig alig hallhatóan, olyan halkán, hogy szavai száraz ajkára ragadnak...” (1915 tavasza.)

Egészítsük ki sorainkat az osztrák tisztokról szóló résszel is, mely Milan Pribičevićről íródott, Krleža katona- és tisztélményének kicsit a záróköveként is:

„Az osztrák tisztikar csodabogarak tömegéből, mániákusokból, matematikusokból, festőkből, a legkülönbözőbb kombinátorokból, tehetségtelen poétákból, dilettánusokból, főleg liberálisokból, nacionalista beállítottságú álmódoszókból és rejtőzködő lázadókból állt. Sokan közülük eszményképükről, a Császárság pusztulásáról álmodtak: olasz irredenták, cseh pánszlávok, nagyszerbek, trialista horvátok, jugoszlávok, vidovdánusok, pánturánok, pánrománok — mindannyian a monarchia bukásában a maguk népének egyetlen mentségét és kiútját látták. Így fedezte fel Milan Pribičević is, osztrák tisztként, a maga romantikus eszményképét a »Hazának« nevezett fényes fantomban...” (1967. XI. 3. este 8 óraker.)

Krleža ugyanis nem szerette sem Milan Pribičevićet, sem a Rapallóban tárgyáló Ante Trumbićot, hanem a Vörös Horvátország című lapot szerkesztő Frano Supilót. S csak 1967-ben tiszteleg előtte — abban a kontextusban, amelyről fentebb esett szó, hiszen az ellentmondás, amit Krleža rögzít, szinte egy egész nemzedék tragédiájaként szemlélhető. A naplórészlet a háború alatt Rómában tartózkodó Trumbićról szól:

„Nem volt egyszerű dolog 1914-ben megjelenni Rómában névtelen személyként, aki ugyanakkor a fekete-sárga népek nevében viszi a politikát, nota bene népét, amelynek vitézségéről Tisza István magyar miniszterelnök zeng ugyanabban az időben dichimnuszokat, hogy — a horvát honvédek harci vitézségének autentikus tanúja — az egész világnak bizonyítsa, hogyan hálnak meg a »vörös ördög« horvát honvédek Szent István koronájának dicsőségéért és becsületéért. A Chiggi palotában és a Quirinálén azon tanakodtak az urak, hogy ki is ez a pelikán, aki azzal kér-

kedik, hogy meg akarja dönteni Ausztriát azoknak az osztrák határőröknek a nevében, akik Radetzky alatt az olasz hazafiakat gyilkolták, manapság pedig az osztrák érdekekért a Sočánál (Isonzónál) és Trieszt alatt harcolnak?..." (1967. XI. 8.)

A világháborúk nagy általános emberi tragédiáját így szövik át Krleža élményvilágában a legsajátosabb „nemzetiek”, külön a horvátok, honnan Krleža gondolatrendszerének újabb köre sejlik föl.

4

A „horvát kocsmá” Krleža egyik legjellemzőbb metaforája. Egyszerre kell gondolnunk a népéletre, melynek egyik központja éppen a kocsmá, s arra a szellemi „kocsmára”, amelyben a szegénység és igénytelenség darvadozik évszázadok óta, s hol jaj annak, aki a szellem nagyobb igényével létezik. Ebben a „horvát kocsmában” tivornyázik a történelem Krleža nagy és expresszív látomásaként. Vad legények törlik a poharakat, és gyilkolják egymást, katonatisztek kardja villog, miközben rohamra viszik a népet a néperdekek ellen. A krlezei „szituáció” ismerős, még ha a képzete más is, mint a magyar irodalomban, hol a „magyarság és Európa” dilemmájaként vetődik fel — a kérdésköröknek oly gazdag bokraival.

A naplók jelzései szerint Krleža immár ötven esztendeje viaskodik ezekkel a kérdésekkel. Egészen magas és elvont szférákat érintő módon elemzi, történelmi távlatokban gondolkodva, „mélybe” szállva — egészen a népi életképek tanulságaiig. Kezdjük az utóbbival: „»Dies Nativitatis Mariae«. »Areteusz«. A Stenjevacon búcsú. Sátorok, mézeskalácsosok, peccenyésütők, harmonikák, kurjongatások, mellékesen a horvát kocsmák hangjai. Még mindig itt tartunk...” (1967. IX. 8.) Nem ellentmondás azonban Krležánál, hogy a „még mindig itt tartunk” tudatában is ellágyul, amikor meghallja a „táj dalát”, s elmereng a szívéhez oly közelálló Zagorje, a „horvát Dunántúl” látványán:

„Ki tudná elénekelni ezt a kantátát, ki tudná megszólaltatni ezt a partitúrát, amely úgy zeng, mint egy nagyzenekar a dirigens pálcája alatt: az erdők harmatos-szürke tömegét a Bisag—Podvorec—Paka—Varaždin—Brijeg—Turčin—Sračinec-tovrečan—Križovljan térség pasztellzöldjének a háttérében; ezt a szimfóniát Brežnički Humtól Kalnikon át Novi Marofig a mezők és legelők, búzamezők, kukoricások és szántók, szőlők hullámzásával; a kőris-, a nyír- és a bükkerdőket Madžarevtől Grebengradig, Varaždinske Toplicétől és Ljubuščičétől Duga Rijekáig és Kalnikig? Ezt a terepet templomaival és temetőivel, kastélyaival és parkjaival, kocsmáival és kunyhóival és deszkakerítéseivel, ez a banális ária úgy szól, mint a varázsfuvola...” (1967. VIII. 28. reggel 5.15-kor.)

Egy ausztriai utazásból való hazatérése kapcsán („Az osztrák függetlenség ünnepe. Ezt a függetlenséget az osztrákok nyereményként kapták egy sorsjátékon...” — szól a bevezető mondata) az előbbi élménynek történelmi távlatképe is megjelenik a naplószövegben:

„A Rogatec körüli terelőút miatt Horvátországon keresztül utaztunk, majd ismét a Szlovén Népköztársaság útjaira futottunk, majd ismét Djurmanecon át haza. A szocialista Szlovéniából kirándultunk az ezüstösszürkén csillogó ködön át Horvátországba, szőlőkön át a régmúlt horvát parasztközpontokba. Szalmatetős nyomorúságos kunyhók, kékkövel festettek. Ithon vagyunk. Az ellentmondások földje: itt a horvát parasztközpontok tiszta XVIII. századisa, a Sutla másik partján a kranji szocializmus 1967...” (1967. X. 26.)

Egy nappal később:

„A horvát parasztközpontok nemzeti parkja körüli gondolatok ott Rogatec és a Sutla menti Hum táján. Érintetlenül kellene hagyni ezt az egész vidéket, a Nemzeti park keretén belüli történelmi múzeumként. Felbecsülhetetlen néprajzi-folklór rezervátuma ez a preurbaniális állapotnak, a horvátság anyagi kultúrájának bizonyítéka a XVIII. század dereka tájáról, s ez még ma is él és uralkodik a zagorjei lelkeségben. Miért választ el a Sutla két világot egymástól?...”

S máris Krleža sorslátásának a mélyebb rétegeihez érkezünk, melyben a horvát

történelem, művelődéstörténet egyaránt helyet kapott. Nemcsak egy sorsüldözött nép látványának képeit bontja ki a naplósorokban, hanem annak az igényét is meghirdeti, hogy a felszíni, legtöbbször uralkodó s provinciális szellemi formák mögött ott lapul az igazibb alkotói tehetség, elnyomva, képességeinek kelepcéjében (mert ott-hon nem tud érvényesülni, kénytelen kinceit Budától Nápolyig szétszórni!) élve. Közben a „horvát kocsmá” működik, melynek hangjait szüntelenül jegyzi, s hol idegesen, hol ironikusan, hol pedig tragikus melankóliával kommentálja.

„Mit jelent horvátnak lenni?” — ágaskodik több ízben is a kérdés Krležában a naplók tanúsága szerint:

„Ki vállalkozhatna arra, hogy két szóban kifejtse ezeknek a papagájoknak, Kháron hajóján, azt a tragikus ívet, amely egy halott tudatában megnyílik, ha horvátságát post mortem meg akarja fogalmazni?...” (1917. XI. 11.)

A bécsújhelyi börtönben Molière-t fordító Frangepán, a szibériai száműzetésben elpusztuló Jurko Križanić vagy az isztriai Flacius „ködfigurái” (közülük Križanić alakja Krležát tartósan is foglalkoztatta), velük párhuzamosan a „gatyás, bocskoros parasztok tömege”, ellenükben pedig a „Pepi Jelačić” és a hozzá hasonlók „ostoba társulata” — íme a kép, amely erjesztője volt Krleža gondolkodásának a naplók hétköznapokat őrző foglalatában is. Eddig a pontig a magyar irodalomból ismert párhuzamokkal követhetjük Krležát, Németh László képzeteiben is rímeket találunk az ilyen gondolatokra. Itt, ezen a ponton azonban Krleža gondolatainak útja más irányt vesz. S már nemcsak a horvát irodalom provincializmusáról beszél, hanem megjelenik szeme előtt az egész Duna-táj képe is:

„Kisebb vagy nagyobb mértékben minden provincializmus. A bécsi, a pesti, az agrári. Még tegnap (ez pedig nagyon sokáig tartott) Bécs — olyan, amilyen — ablak volt, s az is maradt ezeknek a cigányoknak, dákórománoknak, tótockáknak, a huszároknak, a mongoloknak, egyszóval: a morlásoknak, magyaroknak (»ungareze« — írja Krleža!) és pannóniaiaknak, egyszóval annak a melasznak, amely ott pörköldök a „szláv báj” mártásában. És a jozephinizmus is ilyen körülmények között látszólag progresszív szerepet játszhatott — még a Bastille eleste előtt, s azóta mi is történt ezen a földön?...” (Keltezés nélküli feljegyzés 1919-ből.)

Ezt a gondolatot érinti 1942-ben is („a társadalom teremti a nyelvet, és nem megfordítva, a társadalom a városokban születik, városok pedig nem voltak, s nincsenek ma sem...”), emlegetve a tragikus kétszáz éves lemaradást, az ízlés provincializmusát, az „írastudatlan szelendrát”, s elégedetlenül dohog 1967-ben, amikor megrajzolja a „zágrábi embert”:

„A Kazališni trgen (Színház tér) mennek keresztül az emberek. Zágráb utcáin még mindig az ember közép-európai, többé-kevésbé gyűrött típusa az uralkodó, akit horvát értelmiséginek hívnak. Gondterhelt, elgondolkodott lények, desperadosok, lehajtott fejek, mintha valóban elveszítettek volna valamit. S így is van. Legelőször az első, majd nyomban a második világháborút, s kissé önmagukat is. A mi agrári járókelőink polgári méltóságuk kisebbrendűségi érzésével járkálnak. Látszik, hogy üres a zsebük...”

Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy a modern jugoszláv szellemi életben talán már csak Krleža naplóiban találkozunk a Közép-Európa-problémával is a magyar irodalomból ismert formájában. Krleža ebben a kérdésben élesen „baloldali perspektívából” nyilatkozik, mondván, hogy csupán az tudná az itteni „babiloni zűrzavart” megoldani, ha nem feszülne idioszinkrázia minden ellen, ami haladó. (1942. VII. 15.) Ugyancsak második világháborús helyzetet rögzít az alábbi feljegyzés is:

„Bela »Az ördög nem alszik« című magyar filmről mesél. Gyöngye színház, természetellenesen viselkedő emberek, hangos kakukk egy faliórában, mely kakukkolással jelzi szüntelenül az időt, tolakodóan, debreceni zsargonban, comme chez nous. Egybevág ez a Teleki Duna-medencei politikájáról való véleményemmel. A bécsi döntőbíráskodásos Teleki—Csáky politikájának megfelelője az Antonescu—Sadoveanu politikája, román távlatból. Mindegyik itteni nép a maga nyugat-európai küldetéséről beszél a Dunán, Ruscuknál, a Kárpátoknál, mindegyiknek vannak bojárjai, saját Korvinjai, Anjou-háza, saját királyai, mindegyik veszélyes játékot játszik tör-

ténelmi küldetésével, és úgy lesik egymást, mint a róka a tyúkot. Az ilyen debreceni filmek kultúrszintjén ezek a sajtónak fizetett reklámok...” (1943. IV. 2.)

A történelem provincializmusáról van itt már szó, annál is inkább, mert Krleža szerint (1915 novemberében már) „Közép-Európa minden, s nem Európa...” S ebben a „mindenben”, és „semmiben” egyszerre, benne vannak a horvátok és a magyarok is.

5

A magyarok Krleža legállandóbb témáinak egyike, s mint naplójegyzetei bizonyítják, nemcsak a múltban kísérte figyelemmel a magyar szellemi és politikai életet, hanem rendszeresen kíséri manapság is, kommentálva újsághírt és rádióadást egyaránt. Kimeríteni „magyar témáit” nem vállalkozhatunk ezen a helyen, magyarságképeről valójában külön könyvet lehetne (és kellene) írni, hiszen másképpen nem is lehetne felmérni azokat az ellentmondásokat, amelyek ezekben a „magyar témákban” felfedezhetők. Szenteleky Kornél például 1933-ban azt írta, hogy „a horvát irodalomban egyedül Krleža az abszolút érték, de ő minden írásában kimutatja magyargyűlöletét” (Szenteleky Kornél irodalmi levelei. 1943. 369. old.); a mai legjobb magyarországi Krleža-ismerő, Lőkös István szerint viszont Krleža „szinte magyar író módjára közelíti meg azokat a társadalmi, politikai, történelmi problémákat, amelyek egyfelől a monarchia korabeli Magyarország legégetőbb kérdései voltak, másfelől a közös múltra, a monarchián belül pedig még a közös jelenre figyelmeztettek...” (A zágrábi Magyar Képes Újság. 1973. IX. 1.). Nemcsak a naplók, Krleža életművének egésze is bizonyítja, hogy lényegében sem Szenteleky elutasító, sem Lőkös István igenlő, Krležát „szinte magyar író módján” látó egyéniségnek tartó nézetét nem fogadhatjuk el egyértelműen. Kétségtelen: Krleža nem nézhette világát „szinte magyar író módjára”, hiszen az ő koordinátáinak közép-pontjában Zágráb áll, talaja a horvát történelem és művelődéstörténet — még ha oly sok és meglepő párhuzamra bukkanunk is. Ezek azonban nem pusztán csak az írói látásbeli hasonlóságokból adódnak, hanem a horvát és a magyar történelem hasonló jellegéből, a történelmi sors összefonódottságából. Krleža a magyar szellemi élet legjelentősebb külföldi kritikusa, a magyar történelmi interpretációk megkérdőjelezője, aki nem e történelmi múlt fényeit, hanem a nyomorúságait látja. Ne feledjük el, Krleža volt az, aki azt vallotta, hogy nagyon sokat tanult a magyar sajtótól, a Huszadik Század körétől, Petőfitől és Adytól is, ám arra a meggyőződésre jutott ugyanakkor, hogy mindannak, amit ez a sajtó és tudomány produkált, annak éppen az ellenkezője az igaz. Ő a „Hunniát” látja és ismeri, azt, amelyről Ady is énekelt, s a monarchia magyar uralkodó osztályának ideológiájával perlekedik — a magyar írónál élesebb hangnemben. Ennek restaurálódását látja a két világháború között, aminek következtében fenntartásokkal nézte sokáig a második világháború utáni állapotokat és jelenséget is.

Am Miroslav Krleža „hungarocroata” — a szó talán legszebb értelmében, s marxista, aki tiszteli a valóságot a magyar—horvát relációkban is. Így ír erről a kérdéstről:

„Beszélgetések a hungarocroatizmusról ma. Ma (mondjuk) geopolitikai tényezők által diktált 700 vagy 800 éves, mondhatjuk, bizarr szimbiózis, mert ha ilyen sokáig tartott — hiszen nem mondhatjuk azt, hogy nem tartott sokáig —, ez körülbelül minden, amit mondhatunk, hogy sokáig tartott. Erről még senki sem írt meggyőző tanulmányokat. Általános emlékezetkiesés. A török megszállás 150 éve vagy pedig az elnémetesítés vagy elmagyarosítás próbálkozásainak évszázadával szemben a szakadatlan folyamatosság 800 évével szemben ezek epizódok, múló lényegtelenségek...” (1968. III. 15.)

Ennek kontextusában írja meg vallomását a magyar nyelvről is, melyhez kommentár sem szükséges:

„My noble cousin Boxo egy üveg 34-es évjáratú badacsonyi szürkebarátot hozott ajándékba: a barátok nedűje jó volt. Egy egész ormótlan nagy könyvet írtam magyar témákról. Sors és történelem. A magyar nyelv a fejemben lakik, és itt egész

emeleteket foglalt el erkélyekkel és korridorokkal, ablakokkal és a kilátás külön-féleségével, az agy és a tudat hatalmas ballasztjával és megterhelésével. Itt élek ezzel a vendéggel már 40 éve a lakásban, valójában társbérlové alakulva. Ő az, amely eluralkodott bennem királyaival és lovasságával, csendőreivel és grófjaival, politikájával és háborúival, és engem is bevont különféle kalandjaiba. S lám, sehogyan sem tudok elszakadni tőle. A mai napig gyötör. Mennyit is mondtam már ki és álmodtam meg magyarul. Mennyi félelem és bizonytalanság, mennyi megaláztatás, mert egészen 1918-ig mindez többé-kevésbé gyarmati kínok és megaláztatások egész kálváriája volt. És lám, mégis, »sohasem írtál le egyetlen horvát sort sem olyan melegen, mint azt a magyarokról«, rőtta fel nekem Vlado Čerina, amikor a Nova Evropában (Új Európa) közölte egyik magyar variációmát 1922-ben...» (1942-es, keltezés nélküli feljegyzés.)

Az ilyen feljegyzések nincsenek azonban ellenpontok nélkül (mint ahogy a már oly sokszor emlegetett Ady-tanulmányából sem hiányoznak ezek!), Krleža magyar szemlélete nem hízeleg nemzeti hiúságoknak, s ha minősíteni kell, talán leleplezőnek nevezhetnénk mindenekelőtt. Fenti idézetünk folytatása is már az ellenpont hozza. Arról beszél az író, hogy a „magyar birodalomban” [az eredetiben is magyarul van a „birodalom” leírva] „kussolás” volt a nép sorsa, majd így folytatja:

„Az 1919-es magyar terror és mindaz, ami Héjjas főhadnagy úr és kompániája admirális megalomániáját képezi. Háborús színpad: színészek akasztanak színészeket, mint Cervantesnél, ám a színházba igazi, véres harcosok törtek be, akik nemcsak a színészeket, hanem a közönséget is valóban akasztják. Ki a színész, ki a katoná, ki a hóhér és ki az áldozat? Cranenbrock vagy Stromfeld ezredes? Az egyik Szegeden, mint az admirális kémje, a másik Kun Béla generalisszimusz. Az egyik az admirális udvaronca, a másik börtönben. Két háborús bajtárs, két osztrák vezérkari tiszt, mind a ketten tanáraink a Ludoviceumban. Sokáig beszéltem. A magyar soliloquiúmtól és szürkebaráttól — zűrzavaros álmom...”

Ellenpont egy 1919-es feljegyzése is, amely Krleža hungarocroatizmusának dialektikáját világítja meg:

„Oedipusz — Karamazovok. Párhuzam. Iván és az ördög. Jobb Byron és Goethe. Mephisto szellemesebb, mint Iván ördöge.

A magyarok és mi: fatális párhuzam: 1848—1918! Akkor is megszűnnek és harminciák voltunk, ma is azok maradtunk. Akkor is, ma is a magyaroknak sikerült lát-szólag progresszív szerepet játszaniok (Kun Béla, NVSHS, az SHS Királyság). 1848-ban és 1918-ban is Karadjordjeviček. Két Sándor...” (1919. V. 23.)

S itt ír le két mondatot, amely a Duna-táj „baloldali rendezésének” értelmére is fényt vet, s megadja történet szemléletének a mértékét is:

„Minden regionalizmus a pityeri zászlókon kívül. Ezek az egyetlen zászlók.”

Vannak erősebb hangütései is. Az 1943-as dunai árvíz kapcsán merengéseiről ad számot naplójában:

„»The poet's eye in a fine fancy rolling.«

Valóban, mindez körülöttünk »fantázia, amely felett költői szemünk forog«. A Danubius áradása Zimony és Pancsova között, Galambóctól Turnu-Severinig, e szürke világban, amely tele van víz alatti sziklákkal, a szemederevői vár bástyaival és az ada-kalei tetőkkel; hullámszik az isteri ólmos tömeg az orsvoai szoros körül, Ovča és Borča sorsát siratják hullámai, eljutva messzi napsütésben fürdő városokig, amelyek az égbolt mélyében feszülő vitorlakkal úsznak. Belgrad (Belgrád) alatt folyik a viharos dunai víz, kiáradt a végtelen szürke víz fel a budai várig, és én a Bežanijska kosárról kiáltom a magyaroknak egészen Esztergomig és Visegrádig: »Mit akartok, vitéz magyar urak, a horvátok a tengert áthozták a Budavár falai alá...«» [Az eredetiben is magyarul.]

Még egyszer visszatér erre a témára 1961-ben:

„Zimonynál a Duna. A parton nagypapa és nagyanya (házaspár) kosárból csipegetik a kalácsot (alighanem buktát). Bámulják a Dunát, a Duna pedig Korvin bástya alatt folyik, oda a magyar millennium, nincsen. Egy sleppről harmonika mekeg...” (1961. V. 24.)

A világháború előtti s a két háború közötti magyar sajtó pedig egyenesen provokálja, és szívesen indítja egy-egy feljegyzését a rá történő hivatkozással. Jellemző például, hogy egyik legnagyobb háborús tanulmányát (Erazmusról) a Pester Lloydra hivatkozva indítja, de idézgeti a Magyar Nemzetet is (egy ízben pl. Dosztojevszkijjel kapcsolatban). Am az is felfedhető a naplókban, hogy Krleža magyarságismeretének két korszaka van: abból, amit az első világháború végéig megismert a magyar szellemi életből, évtizedeken át táplálkozott, majd a hatvanas években kezdte ismét felfedezni, most már egy-egy villanás alapján, pozitív felhangok kíséretében is. Ne ironiájának nyilait idézzük most, hanem azt a naplóbejegyzését, amelyben Gyurkó Lászlóról és Berek Katalinról nyilatkozik:

„Elektra. »Szerelmem, Elektra! Gyurkó László. Kongeniális színésznőt talált Gyurkó László. Amikor a bosszúvágy szenvedélye véressé válik, amikor moralisztikus indítékokból az emberi kéz a kés után nyúl, amikor az igazságérzet fejszévé válik, akkor a gyilkosságnak nincs határa, akkor a rossz rosszat szül, a vér pedig vért! Ezt az aszimptotikus gyűlöletet Berek Kati asszony az örületig igazságszerető vad magyar nőként játszotta el. Királyi gyűlöletét zseniális kreációval nemesítette meg.

Egyik este egészen véletlenül hallgattam, hogyan szavalja Vörösmartyt a maga sajátos, mindenekelőtt megrázó és mindenképp felett szuggesztív módján. Nem mindennapi jelenség...” (1968. XII. 30.)

S hogy ennek az idézetnek is legyen ellenpontja, az Illyés Gyulával folytatott beszélgetése fragmentumait szövegezzük meg:

„Beszélgetés Illyés Gyulával a Balaton felett, tihanyi szőlőjében. »A kis és a nagy népekről« folyt a szó. A népek ártatlanok, mint a gyermekek. A nagyok és a kicsik is. Szívből örvendezett, hogy a zágrábi Jellasics téren nincs már ott sem a ló, sem a lovasa. Kértem tőle, miért örül ennek? Meglepődött — hogyan értem ezt? Lélekben messze tőle felelek, egyszerűen unom már Jellasicsot védeni, de mégsem vagyok képimádó. Az emlékműveket lerombolni éppen olyan meddő dolog, mint emelni őket...” (1968. XII. 12.)

Pár hónappal később:

„Egyszer megkérdezte tőlem Illyés Gyula, igaz-e, hogy Zágrábban leszállították Jellasics bánt a lováról, s amikor ezt megerősítettem, spontán módon felkiáltott: „bravó, bravó, ez nagyszerű!”

„Miért nagyszerű?” — kérdeztem Illyést, látszólag lélekben távol. „Miért?” — csodálkozott el, „hogyhogy miért? Magyarfaló volt!” „Nem nagyobb, mint azok a magyar grófok, akik tőle várták a segítséget” — feleltem Illyésnek...” (1969. II. 2.)

Magyar témáinak köre változatokban természetesen gazdagabb a naplókban kirajzolódónál. Regényeit, tanulmányait is tanulmányozni kellene, ha témánkat ki akarnánk meríteni.

6

Második világháborús naplójában több ízben is magyar vonatkozású emlékeit idézi, az előbbieket kiegészítésként hadd hivatkozzunk három magyar „epizódjára”. Ezekben Ady Lőrincről, Kosztolányi Dezsőről és Bangha Béláról beszél.

Az Ady Lőrincről szóló passzus olvasmányélmény:

„Valamelyik nap az Ady Endre apjával folytatott beszélgetést olvastam 1929-ből. Megyei hivatalnok, kedves Lőrinc (horvátul „prijan Lovro” — utalás egy szépirodalmi hősré!), aki nem jutott az életben messzebb Kolozsvárnál. Egyetlenje sorsa felett borongott már annak debreceni diákoskodása idejében is, teljesen közömbösen fia jelentősége és jelensége iránt, hatalmas disztanciában mindattól, amit a magyar Pantheonban a Halott Költő Dicsősége jelent. Az öreg Lőrinc tudja, hogy egyetlen fia fantomoknak áldozta életét, a ködért, a semmiért, s mindabból, amit Dicsőségnek neveznek, nem kapott semmit, csak a fájdalmat, a szenvedést, a botrányokat, és hogy boldogtalanul halt meg. Lefordítom Belának ezt a beszélgetést. Könnyezett. Idegei teljesen kikészültek. Nem is csoda! Veszem az újságot: Magyar Nemzet, 1943.

március 21. 10. oldal. Az öreg Lőrinc könnyei a legolcsóbb riporterri rekvizitumok.” (1943. III. 26.)

Nem kell különösebb kommentár a Kosztolányiról szóló részlethez sem, talán csak annyit, hogy a Pester Lloyd az apropója, s a magyar—román vitákat kommentálja. Majd így folytatja:

„A pesti kirándulásom (1915) benyomásait soha nem rögzítettem. A *Világ* szerkesztőségében zöld fények, Kosztolányi rezignált, mint sok évvel később Juš Ljubljánában. Jajgat, hogy a magyar civilizáció még mindig mennyire kompromittálón nyomorúságos.

»Senki sem olvas, senki nem érdekel semmi az operetteken és a legvulgárisabb vígjátékokon kívül. Semmi! Ha nem léteznének a pesti széplelkek (leginkább izraelita hitvallásúak), nem lenne egyáltalán senki sem. A magyar zsidók a magyar irodalom egzisztenciájának egyetlen garanciái. Ki teremtette meg az Ady-kultuszt? Ki olvassa Babitsot? Két-három utcalány, ez a magyar líra publikuma.«

Így beszélt 1915-ben Kosztolányi, egy esztendővel később pedig, Galíciából hazatérőben, a költő budai lakásán beszélgettünk, amikor pedig arról meséltem, hogy mi történik a fronton, hogyan folyik a háború a rutén polgárok ellen, akiket hazárulóknak tartanak, társalgásunk ideges dialógussá változott. Az én ad hoc helyzetjelentésekre, mely szerint Galíciában az akasztófák sétányán jár az ember, Kosztolányi idegesen reagált: »Ha valakinek ebben a háborúban győzni kell, akkor inkább győzzön a saját hazám!« [Az eredetiben is magyarul!] Szinte durván hangzottak ezek a szavak. Hasonlóképpen könyörület nélkül válaszoltam, hogy nemcsak neki van hazája, hanem nekünk is, másodosztályú magyar állampolgároknak, de nem tudnám magam angazsálni hazám ügyében, ha vért kellene ontanom. Magyarán próbáltam ezt, ő azonban idegesen félbeszakított, tanácsolva, hogy ezeket és az ezekhez hasonló gondolataimat ne hirdessem hangosan. Körülöttünk ugrándozott a gyerek, fia, Ádám...” (1942-es, nem keltezett feljegyzés.)

Bangha Bélával, a „keresztény nemzeti gondolat” egyik leghangosabb exponensével 1913 szeptemberében találkozott, e találkozás emléke pedig 1942-ben ötlött fel benne újra — álomként —, amikor a magyar reakciós sajtót rendszeresen olvassa („Minthogy tavasz óta lapozgatom a milleniumi államalkotó retorikával kontaminált magyar sajtót, úgy tűnt, hogy a Pester Lloyd hallucináns floskulusának lettem az áldozata, mely még mindig és még ma is hangos protektora a magyar fehérgárdista héjjasi társaságnak, s így jelentkezett R. P. S. I. Bangha »Nagy Konturként« az én tisztátalan horvát—magyar lelkiismeretem vizsgáján...”.) Anekdotikusnak mondja találkozásukat, amelyen a magyar—horvát kérdések kerülnek ismét felszínre, a kétféle nézőpont oly jellemző meglétével egyetemben. A Jellasics tér felé tartó vilamoson ismerkednek meg: „Szó szót követett, s én udvariasságból a bán emlékművéig kísértem. Útközben azonban Negyvennyolcra terelődött a szó, természetesen a forradalomra és történelmi jelentőségére is, de arra a módra is, ahogy ennek az emlékműnek a felállítására sor került, miközben kérdések kerülnek ismét felszínre, a váratlanul szokatlan arányokat öltött. Ami az én téziseimet illeti, mindenesetre frappánsan meglepőek, a horvát—magyar negyvennyolcas problematikáról áttértünk az ad hoc politikai helyzetre egészen a Rijekai rezolúcióig, az akkori nyílt és drámai politikai krízisig, és a második balkáni, szerb—bolgár háborúig, amely éppen azokban a napokban az európai sajtót foglalkoztatta. A kulisszák mögötti politika sok ismert és ismeretlen részleteiről volt szó, Friedjung perétől a Cuvaj és Šklrec bán elleni merényletekig, majd egészen a jugoszláv trialista »veszedelemig«. Szemmel láthatóan a páterben mély nyomot hagyott vészes jóslatom Ausztria és politikájának jövőjét illetően, s így meghívott vacsorára a Kolo nevű étterembe.

A »Bécsi fecskék« zenekara játszott, és én a páternek a bécsi szeletek mellett arról jövendöltem, hogy a monarchia haldoklik, hogy Meštrović, mint valami vidovdani (Szent Vid-napi) próféta, megrázta Ausztria falait, mint ahogy megrázkódtak Jerikóé, s minthogy macedóniai kalandomból balsejtelmekkel teli érkeztem haza a jövőt illetően, a páter szemében nem éppen közönséges ciceronénak látszottam. Nézte a páter a borzas gyermeket, amint apokaliptikus jósként jövendöli meg a

»Nagy Babiloni Kurva« pusztulásának matematikailag elkerülhetetlen bekövetkeztét, a császárság taknyos likvidátorát, a gyereket, aki a politikai pubertás magas lázában ég, s aki a Dunai Monarchia bukását a horvát ifjúság politikai programjának minimumaként jelölte ki...» (1942. VII. 6.)

Majd tovább:

„Akkor a páternek én a dunai föderációról szavaltam, amely akkor a Duna mente politikai krízisét talán politikailag megoldotta volna, hiszen akkoriban minden politikai diagnózisunk vezérmotívuma ez volt. A páter minden romboló frázisom ellenére megingathatatlanul fennkölt maradt, s minden érvel szemben süketnek mutatkozva szuverén módon azt állította, hogy ez a kérdés már 1867-ben rendeződött a dinasztiaiával kötött kompromisszum révén...»

Az álom, amely kerete ennek a Bangha páterrel való találkozásnak, hozzá Krleža második világháborús helyzetfelmérését is, mondván, hogy a dunai föderáció lehetősége végleg a múlté, elsősorban „az elmaradott dunai, félgymarmati népek tudatának megbocsáthatatlanul alacsony szintje” miatt.

Itt akár le is zárhatnánk Krleža „magyar témáinak” ismertetését a naplókban, hiszen meggyőződhattünk az író logikájának működéséről. Nem kétséges, más jellegű logika ez, mint amit a magyar irodalomból megszoktunk. S hogy Krleža éppen ezen inszisztál, álljon itt még egy magyar tárgyú feljegyzése:

„Tücskök, csendes nyári éjjel. Pestre indulásom előtt. Ott majd kérdezzetni fogják, mi is történik minálunk. Mondjuk most majd ott valakinek, hogy miről is van szó, és kinek van ott annyi képzelőereje, hogy a nálunk történeteket a mi logikánkkal nézze?” (1968. VI. 5.)

7

Krleža naplójának minden problémabokrát nem érinthettük, hiszen az elmúlt immár több mint ötven esztendő világpolitikai szövevényeit kellett volna követnünk, s nem rajzoltuk meg „horvát panoptikumának” körvonalait sem, holott ezek a naplószövegek tetemes részében kaptak helyet. Nem zárhatjuk le azonban írásunkat anélkül, hogy ne vessünk legalább egy pillantást a naplót író emberre is, aki „magát megmutatta” — rejtőzködő szemérmességgel és szükszavúan, már-már mellékesen.

Szeret sakkozni, sok zenét hallgat, s nemcsak a klasszikus zenéről van véleménye, hanem a horvát táncdalénekesekről is, makacs újságolvasó és rádióhallgató: a rádiója, minthogy későn fekvő és korán kelő, szinte mindig szól, az angol, francia, olasz és a magyar sajtót kíséri. A legszebb lírai „kantilénáit” a természetről írja, mintegy a meteorológiai jelentések és észlelések margójára, elannyira, hogy naplói (különösen a hatvanas évekből) időjárásnaplók is. Sokat van a szabadban, leginkább a zagorjei Čatežka Toplicén „feredőzik”, de arra is vállalkozik, hogy kiránduljon a zágrábi repülőtérre, nézni a légiforgalmat az est sötétjében. Baráti köre nem nagy, legtöbb barátsága még ifjúsága idejében vagy a harmincas években szövődött.

„Grafomániás”, az írásnak nemcsak megszállottja, hanem napszámosa is: „Az írással nem szabad felhagynom — írja. A grafománia a mentőövem, a kábítószere. Firkálásom éveken át egyfajta narkózisom volt és maradt. Könyvek falásával és a mániákus írással (tíz óra naponta) úgy élek, mint egy morfinista. Tulajdonképpen unalmasan...” (1942. VII. 27.) S álmodó, aki igyekszik nem elfelejteni, mit álmodott, éppen ezért gondosan fel is jegyzi őket. S mi több: álmainak megfejtésével és magyarázatával is elbábelődik. Misztikus lenne? Inkább mondjuk „lélekismerőnek” a szó legszebb értelmében, aki önmagát is meg akarja ismerni.

De magános ember is, aki (feljegyzései szerint) hírnevének csúcán is társak után vágyik és szavát a pusztába kiáltóéának minősíti. A „süket fülekhez szólás” képzelete egyik vezérmotívuma. Vannak spleenes hangulatai is tehát, s nemcsak háborús feljegyzéseiben. S az ilyen motívumokkal válik Krleža naplójának sora nemcsak kortörténeti jelentőségűvé, hanem emberi dokumentummá is.

NÉHÁNY ÉLETRAJZI JEGYZET

Pribičević, Svetozar (1875—1936), horvátországi szerb politikus, a horvát—szerb politikai koalíció elnöke a kilencszázas években. Az első jugoszláv kormány belügyminisztere, aki kezdetben unitarista nézeteket vallott. 1929-ben Sándor király ellen fordult s internálták. 1931-ben külföldre emigrált.

Trumbić, Ante (1864—1938), horvát politikus, a magyarországi függetlenségi mozgalmakkal való szövetség híve a kilencszázas évek első felében. A tízes években a délszláv népek egyesülésének híve. 1914-ben Olaszországba emigrált, s az időközben megalakult Jugoszláv Bizottság tagja. 1918-ban az új jugoszláv állam külügyminisztere, a harmincas években Ivan Macek Horvát parasztpártjának a támogatója.

Supilo, Frane (1870—1917). Dalmáciában, majd Rijekán tevékenykedő horvát politikus. Véleménye szerint a horvátság legnagyobb ellenségei nem a magyarok, hanem Ausztria és Németország. 1903-ban a horvát—magyar politikai közeledés híve. 1906-ban hazaárulási per hőse, s a Friedjung-per áldozata. Politikájának csődje 1907-ben következett be, amikor a horvátországi vasutakon is a magyar szolgálati nyelvet vezetik be. 1914-ben emigrált és külföldön a délszlávok lakta területekért harcolt az antant hatalmak alkudozásai ellenében.

Cerina, Vladimir (1891—1932), horvát költő, a délszláv népek egyesüléséért harcoló ifjúsági mozgalmak híve, a „nemzeti erők” kultuszának hirdetője. 1918 után csalódottan élt, mert a valóság nem úgy nézett ki, ahogy ő költői látomásaiban az új délszláv államot elképzelte.

HÍREK

Szeged fölszabadulásának 29. évfordulóján, október 11-én ismét kiosztották a városi tanács alkotói díjait. Külön örömmel köszöntjük azokat a díjazott alkotókat, akik lapunknak is rendszeresen dolgozó munkatársai: Veress Miklós József Attila-díjas költőt, Nikolényi István újságíró, a Délmagyarország kulturális rovatának vezetőjét és Zoltánfi István festőművészt. A színművészek közül Máriáss József Jászai-díjas, építészeink közül Libor Rajmund, a Szegedi Tervező Vállalat mérnöke kapott díjat.

*

Szeptemberben egyhetes hivatalos látogatást tett a Román Szocialista Köztársaságban lapunk főszerkesztője, Ilia Mihály és helyettese, Annus József. Bukarestben az írószövetség külügyi titkárságán, valamint A Hét szerkesztőségében folytattak beszélgetést.

*

Hagyomány már, hogy a KPVD SZ őszi kulturális rendezvényei között kis-teleki író-olvasó találkozó is szerepel. Idén Simai Mihály költő és Tóth Béla József Attila-díjas író vett részt a művelődési házban rendezett találkozón.